

§ 10. Экспрэсіянізм і сюррэалізм: мастацтва будучыні

Прадстаўнікі іншых мастацкіх кірункаў — экспрэсіянізму і сюррэалізму — імкнуліся данесці да гледача ў завострана эмацыянальнай форме змены навакольнага свету — хуткаплыннасць часу, імпульсіўнасць жыцця чалавека, а таксама ролю тэхнікі ў перабудове ўкладу грамадства.

Экспрэсіянізм у выяўленчым мастацтве. Галоўнай тэмай у творчасці прадстаўнікоў *экспрэсіянізму* стаў лёс чалавека ў сучасным свеце, поўным несправядлівасці і жорсткасці. Мастакі-экспрэсіяністы паказвалі рэальную кар-

Кетэ Кольвіц. Афорт «За вастрэнным касы» з цыкла «Сялянская вайна» (1905 г.)

Эрнст Людвіг Кірхнер.
Вуліца Берліна (1913 г.)

ціну жыцця. Больш за ўсё яны звярталі ўвагу на ўтоеныя жыццёвыя эпізоды, калі за прыгажосцю і вытанчанай узвышанасцю вобразаў крыецца непраўдзівае адлюстраванне фактаў. Таму героямі мастацкіх твораў экспрэсіяністаў сталі людзі, якія жывуць у нястачы і заклікаюць да міласэрнасці. Так мастакі перадавалі душэўны боль чалавека, які шукае дапамогі ў няправедным свеце.

Напружана і драматычна прагучала надзённасць жыццёвых абставін у графіцы нямецкай мастачкі *Кетэ Кольвіц*. У першым дзесяцігоддзі XX стагоддзя ёю створаны *цыкл афортаў* з сямі лістоў «*Сялянская вайна*». У кожнай кампазіцыі, у кожным вобразе праяўляецца трагізм сялянскай долі, які падштурхоўвае да будучага паўстання. Напрыклад, у *лісце «За вастрэнным касы»* мастачка буйным планам паказвае абураную сялянку, якая моцна сціскае рукамі прыладу працы. У яе прыжмураных вачах чытаецца нянавіць. Яна выглядае рашуча настроенай на баявыя дзеянні. І нішто ў гэтым свеце не можа стрымаць яе пачуццяў.

Прадстаўнікі экспрэсіянізму працавалі ў абсалютна розных манерах. Па-рознаму яны ставіліся і да колеру. Адно лічылі, што колер прыглушае ўспрыманне. Іншыя, як, напрыклад, нямецкі мастак *Эрнст Людвіг Кірхнер*, наадварот, адносілі яго да галоўнага інструмента перадачы эмоцый.

У стварэнні экспрэсіўных жывапісных кампазіцый Э. Л. Кірхнер выкарыстоўвае насыча-

ныя кантрасныя фарбы. У карціне «Вуліца Берліна» для дасягнення эфекту хаатычнага руху людзей ён звяртаецца да шматвектарнай перспектывы. Лініі сыходзяцца ў розных пунктах і перасякаюцца, выклікаючы адчуванне бес-сістэмнасці кампазіцыйнага рашэння. Мастак пазбягае дэталёвай прамалёўкі фігур і мадэлюе аб'ёмы вострымі адточанымі штрыхамі, улоўліваючы характар дынамікі.

Параўнайце работы мастакоў-рэалістаў з творамі экспрэсіяністаў. Творы якога кірунку вам здаюцца больш шчырымі, праўдзівымі? Чаму?

Экспрэсіянізм у музыцы. Кампазітары-экспрэсіяністы, як і жывапісцы, імкнуліся раскрыць у музычных творах тэму адзіноты чалавека, яго суб'ектыўныя адчуванні трывогі, страху і адчаю, якія параджаліся падзеямі эпохі. Першым крокам на шляху пошуку новых сродкаў выразнасці, здольных перадаць складаныя вобразы ўнутранага свету чалавека, было адмаўленне ад мелодыі. Яе месца занялі ломаныя музычныя лініі, рэзкія скачкі, пранізлівыя дысанансы*, нечаканая дынаміка — ад глыбокага шэпту да крыку.

Назад да Баха.

Ігар Стравінскі

Фартэпіяныі цыкл «Мікракосмас» венгерскага кампазітара *Бэлы Бартака* — невялікі музычны сусвет, які складаецца з экспрэсіўных музычных замалёвак, іскрамётных жартаў, аповедаў пра душэўныя перажыванні. Адмаўленне ад законаў класічнага мастацтва добра прасочваецца ў эфектнай *п'есе «Прысвячэнне І. С. Баху»*. Выразная, суразмерная тэма, якая гучыць у пачатку твора і настройвае на сур'ёзны лад, нечакана «падманвае» слухача. Зладжаная музычная тканіна паступова расейваецца, тэма насычаецца дысанансамі, становіцца больш рэльефнай, няскладнай. Незвычайная перапрацоўка класічнай тэмы выразнымі сродкамі экспрэсіянізму на працягу некалькіх хвілін дэманструе слухачу своеасаблівасць новай музычнай мовы.

Больш ясна ідэі экспрэсіянізму заяўлены ў сачыненні Бэлы Бартака, якое атрымала выразную назву *«Варварскае алэгра**» («Allegro barbaro»)*. Музычны вобраз палохаў слухачоў складанасцю, бударажыў сілай гучання, ашаламляў «дзікасцю». «Варварская» музыка, якая брала энергію ў нетрах фальклору,

* *Дысананс* — (у музыцы) рэзкае немілагучнае гучанне.

** *Алегра* — хуткі тэмп у музыцы.

Роберт Берані. Партрэт Бэлы Бартака, выкананы ў стылістыцы экспрэсіянізму (1913 г.)

бянтэжыла людзей незвычайным напорам. Не-выпадкова крытыкі называлі творчасць Бэлы Бартака і іншых кампазітараў-экспрэсіяністаў «бунтам супраць традыцыйных поглядаў на музычнае мастацтва».

Маё царства — дысанансы.

Бэла Бартак

Праслухайце «Варварскае алегра» Бэлы Бартака на кампакт-дыску. Якія творы жывапісу экспрэсіянізму яно магло б праілюстравачь? Патлумачце, у чым вы бачыце сугучнасць сродкаў мастацкай выразнасці ў музыцы і жывапісе экспрэсіянізму.

Паглыбляючыся ў новую рэальнасць: сюррэалізм. У аснове творчасці **сюррэалізму** ляжала скажоная рэальнасць, народжаная ў падсвядомасці. Знаёмыя прадметы і вобразы рэальнага свету паўставалі ў зусім нечаканым выглядзе. Мудрагелістыя сюжэты нагадвалі сны, галюцынацыі або міражы. Але ў гэтых сюжэтах, якія перасякалі межы сапраўднага і выдуманнага, не было ніякага сэнсу.

У мастацтве сюррэалізму вылучаюцца два кірункі. Прадстаўнікі першага з іх прадоўжылі праводзіць яркія мастацкія акцыі, уключыўшыся ў гульню, прапанаваную дадаістамі (прачытайце тэкст у рубрыцы «Вазьміце на заметку» на с. 83). З дапамогай «ready-made» яны прапаноўвалі публіцы вобразна асэнсаваць прыгажосць прадметаў, вырабленых заводскім спосабам. Майстры камбінавалі розныя матэрыялы, формы для канструявання прадметаў з

Мерыт Опенгейм.
Футравы чайны прыбор (1936 г.)

Як вы хочаце зразумець мае карціны, калі я сам, які іх стварыў, іх таксама не разумею. Факт, што я ў той момант, калі пішу, не разумею маіх карцін, не азначае, што гэтыя карціны не маюць ніякага сэнсу, на- супраць, іх сэнс настолькі глыбокі, складаны, звязаны, міжвольны, што не паддаецца простаму лагічнаму аналізу.

Сальвадор Далі

неўласцівымі ім якасцямі. Мастачка *Мэрыт Опенгейм*, напрыклад, стварыла свой знакаміты «*Футравы чайны прыбор*», абгарнуўшы керамічны посуд і чайную лыжку дарагім футравым матэрыялам. Зрабіла гэта яна дзеля забавы ці ўсур'ёз прапанавала неверагодны дызайнерскі ход, адназначна сцвярджаць складана. Але менавіта гэты экспанат узвёў мастачку ў ранг самых яскравых прадстаўнікоў сюррэалізму.

Другі кірунак сюррэалізму захаваў адданасць традыцыйным сродкам мастацкай выразнасці. Матэрыя ўжо не раскладалася на часціцы, форма не драбнілася на часткі, прастора зноў набыла трохвымернасць, у каларыстычную гаму вярнулася поўная палітра. Натуралістычнасць фрагментаў выявы, якая часам даходзіла да фатаграфічнай дакладнасці, не дазваляла адназначна тлумачыць паказаны сюррэалістамі сюжэт або вобраз. У работах мастакоў хаваўся сэнс, расшыфраваць які было падуладна не кожнаму.

У карціне «*Нязменнасць памяці (Мяккі гадзіннік)*» іспанскага мастака-сюррэаліста *Сальвадора Далі* на фоне пустыннага ўзбярэжжа і скал, ахутаных мяккім святлом вячэрняй зары, быццам знянацку з'яўляецца «расплаўлены гадзіннік». Ён нібы сцякае па паверхнях, нагадваючы аб цякучасці часу. Яркай

Сальвадор Далі.
Нязменнасць
памяці (Мяккі
гадзіннік) (1930 г.)

аранжавай плямай вылучаецца кішэнны гадзіннік, цалкам усыпаны мурашкамі. Ён трывалы і захоўвае сваю форму, але такі ж тленны, як свет вакол. Цэнтр кампазіцыі займае аўтапартрэт мастака, агорнутага сном і накрытага пластычным гадзіннікам.

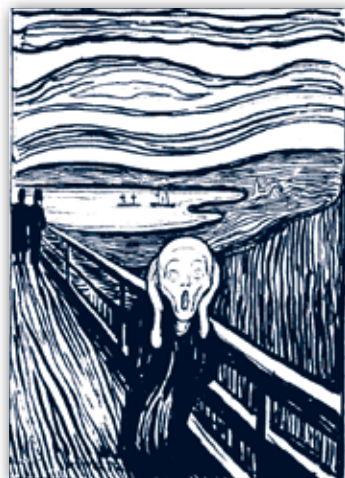
Разгледзьце палотны Сальвадора Далі ў параграфе і на кампакт-дыску. Як вы лічыце, што вабіць людзей у гэтых работах? Якія адчуванні выклікае творчасць вялікага мастака-сюррэаліста ў вас?

Экспрэсіяністы і сюррэалісты пры выбары сродкаў мастацкай выразнасці мелі адну мэту — эмацыянальнае ўздзеянне на гледача. У экспрэсіянізме пранізліва прагучаў трагізм сучасных катастроф, а сюррэалісты аб'ядналі дзве незалежныя супрацьлеглыя сферы — фантазійную і надзённую, стварыўшы новую мастацкую рэальнасць.

Пытанні і заданні

1. Яшчэ да з'яўлення экспрэсіянізму як самастойнага кірунку ў мастацтве сваю літаральна крыкліваю літаграфію стварыў нарвежскі мастак *Эдвард Мунк*. Пазней экспрэсіяністы звярнуліся да гэтай работы як да эталона, угледзеўшы ў ёй адпаведнасць сваім поглядам. Акрамя агульнай задумы твора з хвалепадобнымі лініямі, што «апісваюць» дрыжанне паветра ад адчайнага крыку цэнтральнай фігуры, паслядоўнікі вылучылі знакавым элементам кампазіцыі мост. У Германіі ў 1906 годзе экспрэсіяністы нават стварылі мастацкае аб'яднанне з аднайменнай назвай. Як вы лічыце, што мог сімвалізаваць мост у гравюры Э. Мунка?

2. Работы прадстаўнікоў авангарда мелі вялікае значэнне ў развіцці дызайну. Як вы думаеце, чаму? У чым гэта праявілася?

Эдвард Мунк.
Крык (1895 г.)

Творчая майстэрня

3. Сальвадор Далі прапанаваў шмат цікавых дызайнерскіх ідэй — для афармлення саду, гарадской прасторы, інтэр'ера. Яго сланы на хісткіх павуковых лапках, канапа ў форме чалавечых вуснаў, цякучы гадзіннік сталі сімваламі сюррэалізму ў цэлым. Разгледзьце ў параграфе, на дадатковай старонцы і на кампакт-дыску фантастычныя вобразы і прадметы, створаныя С. Далі. Прыдумайце свой вобраз (прадмет) у стылістыцы С. Далі, які мог бы стаць дызайнерскім аб'ектам. Вылепіце яго з пластыкі або гліны і пры неабходнасці размалюйце. Якія прадметы рэальнага свету вы выбралі ў якасці матываў?

Вазьміце на заметку...

Мастацтва як гульня: дадаізм

Па-свойму адрэагавалі на змены ў культуры прадстаўнікі *дадаізму*, або *дада*. У адрозненне ад іншых авангардных кірункаў у мастацтве дадаістаў падкрэсліваўся гульнявы пачатак. Іронія, насмешка, сарказм былі тымі мастацкімі прыёмамі, якія найчасцей выкарыстоўвалі дадаісты.

Ад кубістаў мастакі дада перанялі калаж. Але калі творчасць кубістаў мела даследчы характар, то ў дадаістаў калаж быў выпадковым. Кавалачкі розных матэрыялаў без усялякай логікі наклеіваліся на кардон, паперу, палатно. Часам у калажах выкарыстоўваліся фатаграфіі — для адлюстравання сувязі мастацтва з рэальнасцю.

Цікавы факт

Назва мастацкага кірунку «дадаізм» (фр. *dada* — дзіцячы конік, цацка, бязладны дзіцячы лепет) была выбрана выпадкова, але ў поўнай меры адлюстравала характар мастацтва.

Адным з лідараў кірунку быў француз *Марсэль Дзюшан*. Яго мастацкая творчасць стала сенсацыяй. Ён эстэтычна ацаніў вартасць прамысловых вырабаў, якія пачаў выстаўляць як творы мастацтва. Така

якая «мастацкая тэхніка» атрымала назву «*ready-made*» (англ. — зробленае з гатовага, гатовыя прадметы). «Веласіпеднае кола на табурэтцы» — яркі прыклад мастацтва «*ready-made*». У гульнявой форме мастак дэманструе значнасць вынаходкі чалавецтва, прапаноўваючы глядачу пранікнуцца майстэрствам стваральніка гэтага шэдэўра.

Марсэль Дзюшан.
Веласіпеднае кола на табурэтцы (1913 г.)

Якое ўражанне на вас зрабілі работы дадаістаў? У чым, на ваш погляд, заключаецца мастацкае пераасэнсаванне прызначэння прамысловых вырабаў, чарцяжоў з элементамі механізмаў, якое прапаноўвалі ў сваіх творах мастакі гэтага кірунку?